

Na de moord op Theo van Gogh (1)

Betekenisgeving aan de moord: een reconstructie

MAARTEN HAJER & MARCEL MAUSSEN

Wat de politieke betekenis is van de brute moord op Theo van Gogh wordt bepaald in de uren, dagen en weken die volgen op de gebeurtenis. Dit artikel analyseert de discussie na de moord als een proces van betekenisgeving. Hierbij maken wij gebruik van de concepten 'kader' (*frame*) en 'vertoog' (*discourse*).

Betekenisgevende kaders of rasters bepalen vervolgens wat we waarnemen en hoe wij de situatie interpreteren. Kaders bakenen fenomenen en gebeurtenissen af van andere; leggen bepaalde verbanden maar sluiten andere ook uit. Ze helpen problemen te definiëren en beleid te maken. Wij zien drie belangrijke 'frames' in de discussie.

FRAME 1:

Aanval op de vrijheid van meningsuiting

Na de eerste schok wordt de moord op Van Gogh ingekaderd als een aanslag op de vrijheid van meningsuiting. Job Cohen spreekt op een persconferentie van een 'laffe moord' en 'een enorme inbreuk op de vrijheid van meningsuiting' en

Over de auteurs Maarten Hajer is hoogleraar Bestuur en Beleid. Marcel Maussen promoveert op de discussies over moskeestellingen in Nederland en Frankrijk. Beiden zijn verbonden aan de Afdeling Politologie en aan de Amsterdamse School voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek (ASSR) van de Universiteit van Amsterdam.

Noten Zie pagina 17

later op de Dam: 'Theo maakte met veel mensen ruzie. Ook met mij. En dat mag in dit land.'¹ De productieve werking van deze eerste framing is dat mensen onmiddellijk weten wat hun te doen staat. De manifestatie op de Dam moest er een zijn van lawaai. Van Gogh moest niet door een stille tocht worden herdacht, maar juist door een demonstratie die zijn gebruik van de uitingsvrijheid en zijn tegendraadsheid verdedigde als democratische verworvenheid van de Nederlandse samenleving. Bovendien is duidelijk tegen wie zich de publieke verontwaardiging richt: tegen de tegenstanders van het vrije woord. Gezamenlijk kabaal kanaliseert woede en onmacht.

De eerste dagen lijkt er slechts één tegenstelling te bestaan, namelijk die tussen voor- en tegenstanders van het recht op vrije meningsuiting. Gaandeweg ontwikkelt dit frame zich tot iets dat tussen gelovige moslims en andere Nederlanders in komt te staan. Rita Verdonk introduceert het idee dat met name moslims nog niet gewend zijn aan de Nederlandse democratische verworvenheid in *Buitenhof* op 14 november: 'Ik zou er wel op willen wijzen dat wij op dit moment te maken hebben natuurlijk in Nederland met een moslimgemeenschap die een lager niveau van incasseren heeft dan de gemiddelde Nederlander, ook de gelovige Nederlander. En ik kan me toch niet voorstellen dat collega Donner bedoelt dat wij dan naar een lager incasseringvermogen toe moeten met z'n allen.'

Moet iedereen tegen een stootje kunnen? Met name moslims lijken daartoe onvoldoende

bereid: 'De God van de moslims is echt heel gevoelig en voelt zich snel beledigd.'² Hier wordt onderhandeld over de hedendaagse betekenis van vrijheid van meningsuiting. Die impliceert niet 'de vrijheid om de mensen tot in hun ziel pijn te doen', zoals Remco Campert direct stelt. Bas van Stokkom merkt op: 'De kosten van vrije meningsuiting vallen bepaald niet voor ieder gelijk uit. Sommige etnische of religieuze groepen worden meer uitgescholden en vernederd dan andere. En lang niet iedereen is in staat zich goed te verweren.'³ In plaats van een simpele dichotomie tussen voor- en tegenstanders van vrijheid komt er geleidelijk ook meer oog voor *moslim bashing* en voor de inhoud van het debat.⁴

Het is de vraag of het frame 'vrijheid van meningsuiting' wel het meest geschikt is om de moord op adequate wijze te begrijpen en betekenis te verlenen. Herman van Gunsteren meent dat het gebruik van dodelijk geweld als belangrijkste aspect van het incident moet worden gezien. Volgens Van Gunsteren zijn in een rechtsstaat alle vormen van geweld en eigenrichting verboden, los van de vraag naar de inzet van de strijd en de motieven van de moordenaar: 'De moord is primair een aanslag op de lichamelijke integriteit. Geweld tegen lichamen is naar Nederlands recht een verboden strijdmiddel tussen burgers onderling. Ongeacht de inzet van die strijd.'⁵

FRAME 2:

Oorlog aan de terreur

Op 3 november kopt *de Volkskrant* 'Moord begin heilige oorlog in Nederland'. De dag na de moord vergelijkt Jozias van Aartsen de nieuwe situatie met de Koude Oorlog. Volgens de fractievoorzitter van de vvd moet deze strijd op alle fronten gevoerd worden: door veiligheidsdiensten, door hard optreden van de overheid en door de ideeën van radicale moslims actief te bestrijden.⁶ In zijn hoedanigheid als vice-premier en vervanger van minister-president Balkenende stelt Zalm: 'We verklaren in ieder geval de oorlog terug. We gaan de oorlog aan om dit soort extremisme en

radicalisme te bestrijden. Daar zullen we op alle fronten extra middelen voor inzetten.'⁷

Het is een fout om dit oorlogsframe als 'retoriek' weg te zetten. Op basis van dit kader worden slotte in hoog tempo een heel scala aan beleidsstrategieën en mogelijke acties ontwikkeld. De beelden 'oorlog' en 'terreur' helpen bij het benadrukken dat de tijd van praten voorbij is; het is tijd voor (harde) actie. Geert Wilders stelt voor om de tweehonderd mensen die door de AVD in de gaten werden gehouden 'bij voorkeur overmorgen' het land uit te zetten 'ook als ze nog geen strafbare feiten hebben gepleegd.'⁸ Minister Donner stelt dat radicale moslims ook 'op grond van hun uiterlijk' opgepakt kunnen worden.⁹ In de discussie wordt het beeld van 'terreur' vervolgens opgerekt, zodat ook kleine geweldsdelicten als terreur worden begrepen. Dan wordt het wapen van denaturalisatie en 'deportatie' in stelling gebracht. Volgens Wilders moeten ook Marokkaanse jongeren, die zich schuldig maken aan het 'terroriseren' van buurten, gedenaturaliseerd worden: 'Hebben ze een dubbele nationaliteit. Dan moet je de Nederlandse afpakken, laat ze het maar voelen.'¹⁰ Typisch iets voor Wilders? Nee, ook Paul Scheffer hanteert deze verbreding van het beeld van een algehele strijd tegen 'terreur' als middel tegen de overlast door Marokkanen: wij moeten niet wijken 'voor kleine straatterrorisme of grote politieke terreur.'¹¹

Een sterk frame leidt actoren in het debat. In dit geval blijkt de macht uit het gemak waarmee zowel het onderscheid tussen 'echte' en 'papieren' Nederlanders wordt gehanteerd om 'denaturalisatie' en 'deportatie' als een middel tegen 'geweldsmisdrijven', 'terreur' en 'extremisme' te kunnen inzetten. Op 26 november 2004 stemt het Kabinet in met een voorstel van minister Verdonk om Nederlanders die een 'misdrijf tegen de staat' plegen hun paspoort te ontnemen.¹² Dat is in Nederland niet meer voorgekomen sinds collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog hun stemrecht, hun Nederlanderschap en hun paspoort verloren.¹³

In de spiraal van geweld waarin Nederland te-

rechtkomt, bekritisieren ondermeer Van Heemst (PvdA) en Halsema (GroenLinks) de oorlogstaal van vice-premier Zalm. Terecht. Het frame van 'oorlog tegen terreur' verdraagt geen discussie over adequate strategieën om de vijand te verslaan. Oorlogsmetaforen mobiliseren het beeld van een aangevallen volk dat de rijen moet sluiten en zijn waarden moet verdedigen tegenover de 'vijand'. Wie in tijden van oorlog de dialoog zoekt is naïef, wie weigert zijn afschuw voor de vijand uit te spreken is een 'verrader'. Op zoek naar een rol kan iemand die de vijand verzwakt door een moskee in brand te steken zichzelf zien als een 'verzetsstrijder'¹⁴.

Het oorlogsframe werkt op een gevaarlijke plaats als een zogenaamd *wedge issue*, als een wig: het scheidt een bepaalde groep van een andere groep. In een verantwoorde betekenis-toedeling is het de kunst om steeds een helder onderscheid te maken tussen de fundamentele strijd tegen gewelddadige extremisten aan de ene kant en de zorg om de burgers die binnen de grenzen van de rechtsstaat opereren aan de andere kant. Door beelden als 'oorlog', 'terreur' en 'strijd' te koppelen aan allerlei andere sociale thema's — zoals de 'terreur door Marokkaanse jongeren' (Wilders, Scheffer) — wordt een brede politiek-maatschappelijke crisis gecreëerd, niet opgelost.

FRAME 3:

De mislukte integratie

De moord op Van Gogh wordt ook in het kader geplaatst van het falen van het Nederlandse integratiebeleid. Na de moord op Van Gogh kan niemand zijn ogen meer sluiten, aldus Scheffer: '... nu ligt daar een lichaam met een slagersmes onder een wit laken op straat en iedereen weet dat we onszelf voor de gek hebben gehouden.'¹⁵ Als vanzelfsprekend wordt hier de link gelegd naar het 'softe en naïeve' integratiebeleid. Het frame suggereert een versnelde ombouw van een beleid van multiculturalisme naar een beleid gebaseerd op 'eisen stellen' en aanpassen. Frames maken dat je weet wat je te doen staat na de moord: meer inburgeringscursussen, meer

harde eisen, geen subsidies voor migrantenorganisaties, geen overleg met allochtone medewerkers. De achterkant van een frame is dat het andere gezichtspunten uitsluit.

De sleutelvraag is of we het succes/falen van de integratie wel mogen afmeten aan de moord op Van Gogh. Door die als metafoor in te zetten worden de conclusies van de commissie Blok, dat het minderhedenbeleid op sommige punten wel succesvol was geweest, terzijde geschoven. Een interessante 'verboden waarheid' is dat het befaamde — en inmiddels bijna beruchte — 'integratie met behoud van eigen identiteit' al in de jaren tachtig is afgezworen. Het is vervangen door een algemeen beleid gericht op individuele integratie en niet veel later door beleid gebaseerd op de plicht tot 'inburgering'.¹⁶ Maatschappelijke problemen en sociale spanningen manifesteren zich pas echt nu het netwerk van etnische zelforganisaties, minderhedenraden en overheidssubsidies is afgebroken. Onderzoek van Fennema en Tillie suggereert dat radicalisering met name gevaarlijk wordt wanneer bestaande organisaties verdwijnen (zie elders in dit nummer).

DE DREIGENDE POLARISATIE

De frames van vrijheid van meningsuiting, de oorlog aan de terreur en het mislukte integratiebeleid lijken stevig en robuust. Maar is dit wel zo? Uiteindelijk verzwakken deze kaders de Nederlandse samenleving juist, doordat ze leiden tot een verdergaande polarisatie. Het probleem is dat twee thema's worden samengevoegd die bij uitstek gescheiden moeten worden gehouden: terreurbestrijding en integratie. De beelden van oorlog en vijanden (het militaire optreden in het Haagse Laakkwartier gaf hier nog eens extra *footage* voor) zullen sommigen als 'daadkrachtig' voorkomen terwijl anderen zich afvragen aan welke kant de politiek hen eigenlijk ziet staan. Moet de (religieuze, radicale) Marokkaanse jongere zich nu aangesproken zien als vijand of als vriend?

De gehanteerde taal is bovendien medever-

antwoordelijk voor een gevaarlijke geweldspiraal. Brandende moskeeën of islamitische scholen zijn de *collateral damage* van het oorlogsframe. Een minister van Integratie die stelt dat brandstichting weliswaar ernstig is en moet worden veroordeeld, maar dat wij toch ook niet moeten overdrijven¹⁷ overziet de complexiteit van de betekenis niet. Hier past domweg geen weging. In 1938 vormde de *Kristallnacht* het begin van een algehele vervolging van de joodse gemeenschap in Duitsland, zoals het Deense dagblad *Politik* opmerkte.¹⁸ Het fundamentele probleem met het oorlogsframe zijn, zoals altijd, de onbedoelde effecten.

Een derde belangrijke negatieve consequentie van de huidige inkadering is de inbreuk op de basisprincipes van de democratische rechtsstaat. Hoeveel Nederlandse moslims zullen inmiddels vrezen dat ook hun Nederlandse staatsburgerschap voorwaardelijk zal blijken te zijn? En wat betekent dat voor hun opstelling in deze tijden van meningsvorming en onzekerheid?

ALWEER DE STILTE VAN LINKS

Naar aanleiding van het bovenstaande kan worden gesteld dat links de regie over de werkelijkheidsdefinities volledig kwijt is; dat het onvoldoende duidelijk is over zijn eigen positie ten aanzien van de rechtsstaat en extremisme; en dat het een onvoldoende helder beeld heeft van de multiculturele samenleving en de islam.

Wij verklaren dit uit het feit dat links denkt in een taal of vertoog dat haaks staat op zijn kernwaarden. Dit vertoog werd al benoemd in *Voorbij de onschuld. Het debat over de multiculturele samenleving* van filosofe Baukje Prins. Zij spreekt van het 'nieuwe realisme' dat wordt gebruikt door mensen die willen breken met de 'politieke correctheid'. Tegenover een naïef idealisme en een gebrek aan realiteitszin presenteren de nieuwe realisten zichzelf als de spreekbuis van de 'gewone mensen'. Zij doorbreken taboes en durven de waarheid over de multiculturele samenleving te vertellen, een waarheid die juist de 'autochtone bewoners van de probleemwijken' al jaren-

lang dagelijks ondervinden. De nieuwe realisten keren zich af van cultureel relativisme, stellen de waarden en praktijken van minderheidsgroepen ter discussie en zijn niet bang voor confrontaties.¹⁹ Opinieleiders van politiek conservatieve signatuur merken dan ook op dat hun politieke tegenstanders nu 'eindelijk' ook bereid zijn de werkelijkheid onder ogen te zien.

Neo-realisten handelen vanuit een sterk gevoeld besef voor de 'maatschappelijke werkelijk-

De frames van vrijheid van meningsuiting, de oorlog aan de terreur en het mislukte integratiebeleid lijken robuust, maar verzwakken uiteindelijk de Nederlandse samenleving

heid' gecombineerd met de moed, durf en wens om er ook over te spreken. Zij roepen anderen op om hun voorbeeld te volgen. In *Vrij Nederland* stelde Afshin Ellian, een belangrijke stem in het neo-realisme: 'Je moet durven erkennen dat er op dit moment een strijd gaande is tussen barbarij en beschaving'.²⁰ Minister Verdonk zag in het nieuwe realisme een van de weinige positieve effecten van de moord: 'Toch voel ik dat er uit deze vreselijke daden iets goeds aan het voortvloeien is. De ontkenning is voorbij, we zijn ons bewust geworden dat het zo niet langer kan'.²¹ Het is kenmerkend voor de neo-realistie dat zij steeds menen precies te weten wat de ware aard van het probleem is.

In een interview met *de Volkskrant* stelde Wouter Bos: 'Er is iets kapot gegaan aan het beeld dat ik had van Nederland. Sinds drie weken realiseer ik me dat ik in een ander Nederland woon dan ik dacht. We moeten dit maar zo snel mogelijk als Nederlands gaan zien.'²² Wij delen de *sense of urgency*. Maar de vraag is natuurlijk wat nu precies niet langer kan: waar heeft het grote wegstapen betrekking op? In het nieuwe

realisme is de koppeling als volgt. Cultuurrelativisme moet plaats maken voor 'realisme'. We hebben te lang onze kop in het zand gestoken, en dat is met name de schuld van de 'linkse kerk', van de 'politieke correctheid', de 'idealisten' maar bovenal van het 'postmodernisme' en het verwaarlozen van de westerse waarden: 'We zullen winnen als we onze krachten bundelen en ons kunnen ontdoen van nihilisme en cultuurrelativisme'.²³ Radicale imams moeten het land worden uitgezet en hun moskeeën moeten worden gesloten.

'Realisten' zetten zich af tegen 'idealisten'. Hierin past dat de realistische visie gebaseerd is op reële en authentieke ervaringen. Kamerlid Ayaan Hirsi Ali en columnist en rechtsfilosoof Afshin Ellian zijn beiden gevluht voor geweld en onderdrukking door moslims en beiden hebben zich fel gekeerd tegen de islam. Iedereen die hun werkelijkheidsdefinitie niet deelt is naïef. Niemand zal de ervaringen van deze intellectuelen in twijfel trekken. Sterker nog, hun bijdrage is van groot belang voor het debat. Maar hier is ook sprake van morele chantage. Er zijn ook andere islamitische stemmen. Moslimvrouwenorganisaties hebben herhaaldelijk gesteld dat zij Hirsi Ali niet als hun pleitbezorgster zien en de Marokkaanse Erasmusprijswinnares Fatima Mernissi wijst op de snel veranderende positie van de vrouw binnen de moslimgemeenschap (onder meer door de bevrijdende werking van het internet), een die veel beter aansluit op progressieve waarden.²⁴

Ook de progressieve politiek denkt via het neo-realistische vertoog. Dus putten linkse politici zich uit in verklaringen dat zij de afgelopen decennia naïef zijn geweest, dat de werkelijkheid en de werkelijke problemen nu evident zijn en dat er zo snel mogelijk harde actie moet komen. Dus stelt GroenLinks voor om moskeeën waar extremistische preken worden gehouden te sluiten.²⁵ Vanuit de frame-analyse gezien is dit een enorme vergissing.

In *Don't think of an Elephant!* bespreekt de socio-linguïst George Lakoff de politieke werking van frames of kaders in de Amerikaanse politiek.

Wie anderen kan laten denken in zelfbedachte vertogen en frames heeft de politieke strijd al half gewonnen. Lakoff stelt dat de Republikeinen een bijna hegemone macht hebben opgebouwd doordat ze veel beter dan de Democraten en andere 'progressives' kunnen denken in termen van frames.²⁶ Iets soortgelijks is hier ook het geval. Links moet niet meegaan in het neo-realisme. Ten eerste is de wetenschappelijke kennisbasis voor die keuze zeer arbitrair. Ten tweede laten veel linkse waarden en denkbeelden zich niet helder of overtuigend verwoorden in een neo-realistisch vertoog.

PROGRESSIEVE PERSPECTIEVEN

Voor links is het interessanter om de eigen waarden niet direct af te zweren. Het moet frames gaan hanteren die juist die eigen waarden als uitgangspunt nemen en die op de juiste plaats een wig drijven tussen een progressieve interpretatie en een neo-realistische. Wij zien tenminste drie componenten.

De rechtsstaat als bondgenoot

'Jullie rechtsstaat is de onze niet' dachten links activisten nog in de jaren zeventig. De rechtsstaat was bij uitstek een thema voor stoffige en reactionaire rechtsgeleerden en niet voor geëngageerde en vernieuwende activisten. In tijden als deze blijkt dit een fundamentele misvatting. Ook progressief links moet zich onverkort opstellen achter de basisprincipes en regels van de democratische rechtsstaat, zoals gelijkheid voor de wet, behoud van de menselijke waardigheid, het bestrijden van discriminatie en geweld. Vanuit deze basiswaarden moet ook een linkse politiek zich volledig inzetten voor veiligheid en de bestrijding van transnationaal terrorisme.

In kringen van islamitische Nederlanders zien velen de verworvenheden van democratie en rechtsstaat. Maar de huidige beelden (Laakkwartier, dreigen paspoorten af te nemen) stellen die verworvenheden in een vreemd daglicht. Dat wig-thema moet fel worden bestreden. Links

moet de wig elders toepassen: een linkse visie op de rechtsstaat betekent dat de rechtsstaat consequent wordt toegepast op iedereen. De algemene roep om 'harde actie' en het onderscheid tussen 'echte' en 'papieren' Nederlanders is onacceptabel.

In het huidige debat worden termen als 'moslim-extremist' en 'moslim-fundamentalist' door elkaar gebruikt. Juist voor een links rechtsstatelijk vertoog zou hier een scherp onderscheid moeten worden gemaakt. Strikt genomen is een fundamentalist iemand die wil leven naar de zuivere letter van zijn religie en die zich vaak afkeert van de wereldse en perverse samenleving. Een extremist daarentegen is iemand die het geweld niet schuwt om zijn gelijk te behalen en de wereld te herscheppen overeenkomstig zijn idealen. Voor de rechtsstaat vormt de fundamentalist geen directe bedreiging, de extremist echter wel.²⁷

De grens ligt bij elke dreiging met geweld en eigenrichting. Dat geldt voor alle vormen van extremisme: moslimextremisme, rechts extremisme, anti-racistisch extremisme, extremistisch dierenrechtenactivisme, etcetera. 'Geen geweld!' drijft een wig tussen vrienden en vijanden op een veel betere manier dan tussen fundamentalisten en verlichte agnosten, of tussen moslims en niet-gelovigen.²⁸ Juist omdat geweld de centrale drager van deze wig is, moet links iedere geweldsretoriek vermijden. Een blik op de slogans en krantenkoppen leert hoe wijdverbreid de dreiging met geweld is. Ook links bedient zich van kreten als 'ik haat haat', 'fuck fundamentalisten' of 'wees intolerant tegenover intolerantie'. In dit frame van geweld en harde actie moet links niet meegaan.

Emancipatie als kern

De progressieve politiek zal nadrukkelijk met een eigen verhaal moeten komen over de multiculturele samenleving en de islam. Emancipatie is daarbij de troefkaart van links. De titel van een notitie van GroenLinks over integratiebeleid — 'Het hoofd koel, het hart warm: integratie door

emancipatie' (2004) — suggereert een belangrijke progressieve framing geformuleerd op grond van waarden als gelijkwaardigheid en gelijke kansen, autonomie, respect en solidariteit. Dat betekent geenszins dat meningsverschillen en ideologische verschillen verhuld moeten worden. Maar links heeft vanuit deze waarden wel aansluiting op islamitische vertogen. Moslims hebben er de afgelopen weken op gewezen dat in de islam ook duidelijke noties van rechtvaardigheid en gelijkwaardigheid zitten. Een terugkerend punt is de kritiek op een ongebreideld consumentisme, individueel gewin en materialisme. Hier kan een debat worden gevoerd over de toekomst van de Nederlandse samenleving. Maak er een wighema van!

Brandende moskeeën of islamitische scholen zijn de collateral damage van het oorlogsframe

Het neo-realisme hanteert voortdurend 'wij-zij' schema's. Volgens de neo-realist zijn de 'westerse' waarden en idealen helder en duidelijk. Zij zijn voortgekomen uit het christendom en de Verlichting, en sindsdien algemeen geaccepteerd. Om de 'Leitkultur' te beschermen wordt de natie staat weer tot leven gewekt, onwelgevalige elementen, individuen en gebeurtenissen worden buiten de deur gezet of gehouden.

De transnationalisering stopt niet bij Lobith. Nederland, en in breder verband natuurlijk Europa, zal een nieuw perspectief moeten ontwikkelen waarin 'Europa' en 'Nederland' nieuwe betekenis krijgen. Het verleden kan helpen maar is geen recept. De politieke kunst bestaat er thans veeleer in om een doeltreffend anti-terrorismebeleid duidelijk apart te voeren van een positief integratiebeleid gericht op emancipatie, individuele autonomie en gelijke kansen voor alle Nederlanders.

Het moderne leven staat bol van de ambiva-

lenties.²⁹ Die ambivalenties zijn scherp voelbaar wanneer het gaat om identiteit en cultuur. Mensen leven niet meer binnen afgebakende en cultureel homogene gemeenschappen en bijgevolg hebben zij geen enkelvoudige en eenduidige identiteiten. Zij ontwikkelen hun identiteiten, gaandeweg, zelf. In een globaliserende wereld kan niemand zich terugtrekken binnen de grenzen van een onveranderlijke culturele gemeenschap. Zelfs neo-realisten zijn bezig een Nederlandse traditie uit te vinden. Zoals Nederlanders deel uitmaken van verschillende, deels overlappende (sub)culturele gemeenschappen participeren ook Marokkaanse Nederlanders in verschillende identiteitssferen: sommige gebaseerd op familiebanden en etnische afkomst en anderen gerelateerd aan hun werk, opleiding of buurt. Cultuurpolitiek is de kunst om door bewustwording dynamiek in die identiteiten te faciliteren. Links wint daarbij de harten en geesten als ze overtuigend weet te stellen hoe Nederland een perspectief biedt aan iedereen en wat ze daarvoor van iedereen vraagt. Een emancipatiestrategie communiceert de erkenning van verschillende identiteiten en overtuigingen, maar richt zich op de toekomst.

Dialogo in plaats van uitsluiting

16 Het gevoel van uitsluiting speelt een rol in de radicalisering van jongeren. Neo-realisme en de wij-zij retoriek versterkt dit gevoel. Links zou dit moeten bestrijden. Uiteraard sluit dit nieuwe acties van extremisten niet uit. Het zorgt wel dat minder jongeren geneigd zijn hun heil in het extremisme te zoeken. Ook met degenen die fundamentalistische overtuigingen aanhangen is een dialoog mogelijk. Zelfs met extremisten moet, naast het handhaven van de rechtsstaat als zij over willen gaan tot gewelddadige actie of dwang, voortdurend het gesprek worden gezocht.

In de vs woedt al jaren een scherpe abortusstrijd waarbij mensen worden vermoord. Toch suggereert niemand dat alle radicale anti-abortusactivisten hun paspoort moeten inleveren

en het land moeten worden uitgezet. Wel blijkt dat de extremist die gedwongen wordt deel te nemen aan een democratisch debat zijn radicale standpunten ten dele opgeeft. Zonder enige erkenning van meningsverschil en pluralisme is er geen dialoog en zelfs een extremist is geneigd zijn gelijk nog te beargumenteren.³⁰ Dit is een fundamenteel punt: extremisten volledig isoleren en uitsluiten is een formule voor problemen. De technologie is wat dat betreft op de hand van de eenzame extremist.

Na het minderhedenbeleid en de 'lege tolerantie' van de jaren negentig is links nu op zoek naar een nieuwe weg. Volgens de neo-realisten is het zaak weer trots te worden op de Nederlandse natie en haar geschiedenis en van migranten te eisen dat zij zich de omgangsvormen, ideeën en tradities die de Nederlandse natie heeft voortgebracht zo snel mogelijk eigen maken. Het probleem hierbij is, zoals Stephen Howe opmerkt, dat dit nationalisme voortdurend achterom kijkt: het gaan om ónze geschiedenis, ónze natie.³¹ In deze voorstelling blijven nieuwkomers altijd 'migranten' en Nederlanders van de tweede garnituur. Een progressief antwoord is toekomstgericht.

De moderne tijd wordt gekenmerkt door versplintering, complexe identiteiten, processen van sociale ontwrichting en internationale migratiestromen. De naïviteit van de neo-realisten schuilt in hun nostalgie over een heldere wereld met rotsvaste identiteiten en nationale grenzen. Het progressieve alternatief richt zich op het creëren van nieuwe gezamenlijke identiteiten en *common ground*. Dit gaat via de lotsverbondenheid in een staatsverband, een geografisch gebied en een sociale wereld. Dat is een andere cultuurpolitiek dan een enkel gericht op het leren van de geschiedenis van 'het land van aankomst' (Scheffer).

Het progressieve perspectief legt ook de basis voor een kritische verhouding tot de islam. Er is ruimte voor een scherpe en kritische dialoog met religieuze leiders die gelovigen oproepen zich af te keren van de Nederlandse samenleving. Er is ook ruimte voor kritiek op de opvattingen

van mede-Nederlanders over homoseksualiteit, man-vrouw verhoudingen of over de rol van religie in de samenleving.

Discussie en dialoog vooronderstellen echter het opbouwen van gedeelde ervaringen en dat veronderstelt een gedeelde taal. Imams die geen Nederlands spreken hebben vaak geen idee over de manier waarop de islam zich in de Nederlandse context verder kan ontwikkelen en kunnen daar dus niet aan bijdragen. Juist om die reden keren veel moslimjongeren terug tot de (nieuw uitgevonden) 'oorspronkelijke bron'. Onze uitdaging ligt ook in het overtuigen van alle 'Google moslims' — in essentie zeer moderne burgers die zelf iets in elkaar knutselen dat houvast biedt.³² Praktijken van dialoog bieden hun een alternatief en een kader.

Voor links moet het beginpunt een verweven van identiteiten en verhalen zijn en geen nieuw 'wij-zij'. Manifestaties als 'Ben je bang voor mij?', het Rotterdamse 'Preken voor andermans parochie' of de Amsterdamse 'Dag voor de Dialoog' bevorderen dit. Hier is het overheidsgegeld beter besteed dan bij nog meer 'inburgeringscursussen' waar nieuwkomers zogenaamd voor eens en

altijd leren hoe het hier in Nederland zit. Net zo goed valt er veel meer te verwachten van brede kennisname van films als *Shouf Shouf Habibi* waarin de zelfironie over hypocrisie en integratiepijn haar intrede doet. Ook de consequente 'productie' van rolmodellen in de media biedt Marokkaans-Nederlandse jongeren perspectief op succesvolle participatie binnen de Nederlandse samenleving.

Juist progressieve politiek biedt een kader voor de insluiting van de islam en moslims in een zich voortdurend vernieuwende gezamenlijkheid in Nederland. Degenen die dit perspectief als soft, wereldvreemd en naïef van de hand wijzen, zouden zich kunnen afvragen wat het 'nieuwe realisme' en de roep om harde actie eigenlijk hebben opgeleverd. Een bezoek aan de zwartgeblakerde vlakte in Uden, op de plek waar ooit een islamitische basisschool stond, zou hen op andere gedachten moeten brengen. Natuurlijk, tolerantie was 'een dekmantel om problemen niet te benoemen', zoals Wouter Bos stelde. Maar nu moet links het initiatief weer terugwinnen.

Noten

1. 'Ruzie maken mag in dit land' in NRC Handelsblad, 3 november 2004. 2. Nahed Selim 'Ik heb een nieuwe vriend' in NRC Handelsblad, 16 november 2004. 3. Bas van Stokkom 'Mening is niet potje schelden' in de Volkskrant, 6 november 2004. 4. Shervin Neskuee 'Nederlanders worden zelf fundamentalisten' in NRC Handelsblad, 15 november 2004. 5. Herman van Gunsteren 'Angst is de olie van de tirannie' in Vrij Nederland, 20 november 2004. 6. 'Dit is iets nieuws: moslimterreer' in NRC Handelsblad, 3 november 2004. 7. Gerrit Zalm op 7 november,	geciteerd in 'Tien dagen crisis. Hoe de gezagsdragers reageerden' in NRC Handelsblad, 13 en 14 november 2004. 8. Geert Wilders tijdens Kamerdebat over de moord op Van Gogh, 11 november 2004, via www.geertwilders.nl. 9. Piet Hein Donner in de Volkskrant, 16 november 2004. Zie ook Britta Böhlér 'Besef Donner wel wat hij zegt' in de Volkskrant, 27 november 2004. 10. Geert Wilders in "Die-man-met-dat-haar" zal nooit een blad voor de mond nemen. De islam is op onderdelen puur fascistoïde', interview in Panorama, nr. 44 3-10 november 2004. 11. 'Tolerantie kan alleen overleven binnen grenzen: de kans voor een nieuw "wij"' in NRC	Handelsblad, 6 en 7 november 2004. Het spreken over 'het terroriseren van buurten' bestond natuurlijk al langer, maar door de twee probleemdefinities — Marokkaanse jongeren die problemen veroorzaken en internationaal islamitisch extremisme — in elkaar te schuiven ontstaat een radicaal ander perspectief. 12. 'Nederlandse nationaliteit sneller kwijt' in NRC Handelsblad, 27 en 28 november 2004. 13. Zie www.nationaalarchief.nl. 14. Zie Maarten Hajer en Marcel Maussen 'Kijk uit met het woord 'oorlog' in Trouw, 16 november 2004. 15. Paul Scheffer 'Tolerantie kan alleen overleven binnen grenzen: de kans voor een nieuw "wij"'

- in NRC Handelsblad, 6 en 7 november 2004.
16. Zie Allochtonenbeleid (WRR 1989) en Notitie Uitgangspunten Inburgering (Ministerie BiZa 1995).
 17. Letterlijk citaat: 'Laten we wel even duidelijk zijn, ik vind iemand vermoorden, dat vind ik echt ón-ontoelaatbaar, dat vind ik ook met het verbranden, met het in brand steken van moskeeën en kerken, maar ik wil ook wel even wijzen op het verschil tussen beide.' (Buitenhof, 14 november 2004).
 18. Zie 'Sfeer van pogrom dreigt in Nederland' in de Telegraaf, 10 november 2004.
 19. Baukje Prins Voorbij de onschuld. Het debat over de multiculturele samenleving, Amsterdam: Van Gennep, 2000 (herziene uitgave 2004).
 20. Afshin Ellian 'Ik weet wat de prijs voor zwijgen is', interview in Vrij Nederland, 20 november 2004.
 21. De Volkskrant, 2 december 2004.
 22. Wouter Bos 'De islam hoort bij dit land' interview in de Volkskrant, 27 november 2004.
 23. Afshin Elian in 'Ik weet wat de prijs voor zwijgen is' interview in Vrij Nederland, 20 november 2004. Tijdens het Kamerdebat op 2 november sprak Geert Wilders van 'het afschuwelijke en perverse cultuurrelativisme'. Kamerdebat Inbreng Begroting Justitie 2 november via www.geertwilders.nl.
 24. 'Satelliet geeft Arabische burgers weer stem' NRC Handelsblad, 4 november 2004; zie ook haar Islam en Democratie — De angst voor het moderne, Breda: De Geus, 1996.
 25. Zie Contrast 23, 10 december 2004.
 26. George Lakoff Don't Think of an Elephant! — Know your Values and Frame the Debate, White River Junction: Chelsea Green, 2004. Zie ook zijn Moral Politics: how Liberals and Conservatives Think, Chicago: University of Chicago Press, 1996.
 27. Zie 'Er moet ruimte zijn voor orthodoxe moslims' in de Volkskrant, 4 december 2004.
 28. '...dat betekent dat wij maar één kloof mogen aanvaarden. Dat is de kloof tussen wij: de grote groep mensen die geweld afwijst. Zij: de veel kleinere groep die politiek geweld accepteert en gebruikt' (Femke Halsema tijdens Kamerdebat over de moord op Van Gogh, 11 november 2004, via www.groenlinks.nl).
 29. Zie bijvoorbeeld Zygmunt Bauman, Modernity and Ambivalence, Cambridge: Polity, 1991.
 30. Zie Amy Gutmann en Dennis Thompson, Democracy and Disagreement, Cambridge: Cambridge University Press, 1996 en Meindert Fennema en Marcel Maussen (2000) 'Dealing with Extremists in Public Discussion: Front National and 'Republican Front' in France' in Journal of Political Philosophy, 8 (3) pp.379-400.
 31. Stephen Howe, 'Britishness and Multiculturalism' in: R. Cuperus, K. A. Duffek & Johannes Kandel (red.) The Challenge of Diversity, Innsbruck: Studien Verlag, 2003, pp. 31-46.
 32. Zie Farhad Khosrokhavar Les nouveaux martyrs d'Allah, Paris: Flammarion, 2003.

Na de moord op Theo van Gogh (2)

Recept voor Nederland

MEINDERT FENNEMA & JEAN TILLIE

De onderduik van Ayaan Hirsi Ali en Ahmed Aboutaleb, de permanente politiebescerming van Van Aartsen, Cohen en Wilders, het zijn stuk voor stuk aanwijzingen dat jihadstrijders in Nederland erin zijn geslaagd het democratisch proces te ontregelen. Dat is uniek in de parlementaire geschiedenis van ons land. Maar het is geen typisch Nederlandse problematiek. Ook in België kreeg een politica van Marokkaanse afkomst, Mimount Bousakla, die modernistische en feministische ideeën verkondigt, permanente politiebewaking. 'België bevreesd voor Nederlands virus' kopte *de Volkskrant*.

Maar is dat virus wel van Nederlandse origine? Is de moslim-terreur niet veeleer een gevolg van internationale verhoudingen, van de oorlog tussen Israël en de Palestijnse staat in oprichting, van de Golfoorlog, van de oorlogen in Afghanistan en Irak? Zou de affaire Rushdie ons niet geleerd moeten hebben dat de jihadstrijders ook vanuit het Midden-Oosten worden aangevoerd en aangestuurd? Hebben de aanslagen van 11 september 2001 niet geleid tot een bijna onoverbrugbare kloof tussen zij die in Israël en de vs de bron van alle kwaad zien en zij die het moslimfundamentalisme als de grootste bedreiging van onze wereld beschouwen? Herinnert dan niemand zich meer de beruchte enquête van het tijdschrift *Contrast* waarin werd aangetoond dat zeven procent van de allochtonen in Nederland begrip kon opbrengen voor de aanval op het

Over de auteurs Meindert Fennema en Jean Tillie zijn verbonden aan het Instituut voor Migratie- en Etnische Studies en de afdeling Politicologie van de Universiteit van Amsterdam

World Trade Center? Was de uitkomst van die enquête onbetrouwbaar — zoals de progressieve media aanvankelijk probeerden te suggereren? Wij weten inmiddels dat dit niet het geval was. Een NIPO-enquête met dezelfde vraagstelling bracht het percentage allochtone begriptoners zelfs op tien procent. Was deze tien procent een typisch Nederlands verschijnsel? Ook dat is zeer onwaarschijnlijk, hoewel betrouwbare cijfers die een internationale vergelijking mogelijk maken ontbreken.

Maar is er dan wel een Nederlandse component in de keten van oorzaken die geleid hebben tot de rituele slachting van Theo van Gogh en de permanente doodsb bedreiging van een aantal allochtone, joodse en radicaal rechtse politici? In het buitenland denkt men vanzelfsprekend graag dat die component heel groot is. De wereldpers heeft zich op de Lage Landen gestort en kijkt niet begrijpend over de dijken. Hoe kan het dat zo'n tolerant land zulke intolerante tijden doormaakt?

In dit artikel wordt betoogd dat de precaire situatie waarin Nederland verzeild is geraakt, mede het resultaat is van twee locale processen die al meer dan een decennium spelen. Het eerste is een toename van het anti-immigranten sentiment in Nederland zónder een stabiele politieke vertegenwoordiging van dat sentiment. Het tweede is de ondermijning en het uiteenvallen van etnische gemeenschappen, met als gevolg dat veel leden van die desintegrerende gemeenschappen zich ook niet meer vertegenwoordigd voelen. Deze twee processen hebben tot een ongekennde radicalisering onder een deel van de (Marokkaanse) moslimjongeren geleid.